

TÜRK

zılmış Arap harfli eserler (XIV-XVII. yüzyıl), Kırım'da Ermeni cemaatinin arşivlerinde kullandıkları Ermeni harfli Kıpçakça metinler (1559-1664).

Osmanlı Türkçesi. Osmanlı Devleti'nin hükümlerini boyunca resmî yazışmalarında, edebî ve ilmi eserlerde kullanılan yazı dilidir. Önceleri sade bir Türkçe iken zamanla çoğalan Arapça, Farsça kelime ve terkiplerin Türkçe sömle ve gramer yapıyla birleşmesi sonucunda ortaya çıkan yapay ve karma bir yazı dili olan Osmanlı Türkçesi üç devreye ayrılır: Eski Osmanlıca / Eski Anadolu Türkçesi (XIII-XV. yüzyıl), klasik Osmanlıca (XVI-XIX. yüzyıl), yeni Osmanlıca (XIX. yüzyılın ortalarından XX. yüzyılın başlarına kadar).

3. Yeni Türkçe (bk. TÜRKİYE [DİL]).

C) Türk Dilinin Tasnifi. XI. yüzyılda Kaşgarlı Mahmud, Türk lehçeleri hakkında bazı bilgiler verir. Türk dilinin tasnifi konusunda XIX. yüzyıldan bugüne kadar I. N. Berezin (1848), F. W. Radloff (1882-83, 1911), Korş (1910), J. Németh (1917), A. N. Samoyloviç (1926), N. A. Baskakov (1952), M. Räsänen (1949, 1953), R. R. Arat (1953), J. Benzing (1953, 1959), K. H. Menges (1959), N. Yüce (1987), T. Tekin (1989) ve daha başkaları tarafından farklı ya da birbirine yakın tasnif denemeleri yapılmıştır. Gerek dil tarihi gerekse fonetik, morfolojik ve etnik özellikler bakımından coğrafi konumlarını da belirterek bugünkü Türk yazı dilinin gruplarını ve alt birimlerini şöylece sınıflandırmak mümkündür: 1. Güneybatı (Oğuz) grubu Türk lehçeleri. Bu grubun tarihî dönemi Selçuklular ve Beylikler devrinde Eski Anadolu Türkçesi ve Osmanlıca'dır. Bugünkü lehçeleri: Türkiye Türkçesi, Âzerî Türkçesi, Türkmençe, Gagauzca; Irak Türkmenleri'nin lehçesi; İran'da Horasan Türkçesi, Fars bölgesinde Kaşkay Türkçesi, Kuzey Kıbrıs ve Balkan ülkelerindeki Türkçe ağızlar. 2. Kuzeybatı (Kıpçak) grubu Türk lehçeleri. XIV. yüzyılda *Codex Cumanicus*'taki Komanca, Mısır ve Suriye'deki Memlûkler'in konuştuğu Memlûk Kıpçakçası, Karadeniz'in kuzeyindeki Altın Orda Kıpçakçası bu grubun tarihî dönemini oluşturur. Kuzeybatı grubunun bugünkü lehçeleri şunlardır: Tatarca, Kırım Tatarcası, Başkırtça, Karayca, Karaçayca, Balkarca, Kumukça, Nogayca, Kazakça, Karakalpakça ve Kırgızca. 3. Güneydoğu (Uygur) grubu Türk lehçeleri. Bu grubun tarihî yazı dilleri Eski Uygurca, Karahanlı ve Çağatay Türkçesidir. Bugünkü lehçeleri Özbekçe, Yeni Uygurca, Sarı Uygurca ve Salarca'dır. 4. Ku-

zeydoğu (Sibirya) grubu Türk lehçeleri. Doğu Sibirya'nın güney kısmında yer alan Türk lehçeleri Altayca, Hakasça, Tuvaca ve Şorca'dır. 5. Yâkutça. Asya'nın kuzeydoğusunda Rusya Federasyonu'na bağlı Yâkut (Saha) Özerk Cumhuriyeti'nde 510.000 kişi tarafından konuşulur. Türk dilinin aslı uzun ünlülerini koruyan lehçelerinden biridir ve z/ş özelliğine sahiptir. Yâkutlar başka kavimlerle karıştıkları için dilleri değişikliğe uğramıştır. Söz varlığında % 32,5 Türkçe, % 26 Moğolca, % 5 Tunguzca ve Samoyedce, % 36,5 bilinmeyen ölü bir dilden alınma kelimeler vardır. 6. Bulgar grubu (Çuvaşça). Çuvaş Özerk Cumhuriyeti'nde ve komşu ülkelerdeki bazı şehirlerde yaklaşık 2 milyon kişi tarafından konuşulur. Çuvaşça X. yüzyılda müslüman olan İdil Bulgarları'nın r/l özelliğindeki dilinin devamıdır. 7. Halaçça. Türkçe'nin en eski bazı özelliklerini koruması bakımından önemlidir. Orta İran'da elli kadar köyde yaklaşık 50.000 kişi tarafından konuşulmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

Divânü lugâti't-Türk (Dankoff), I-II; *Divânü lugâti't-Türk Tercümesi*, I-III; Radloff, *Versuch*, I-IV; Doerfer, *TMEN*, I-IV; a.m.f., "Das Chorasan-türkische", *TDAY Belleten* 1977 (1978), s. 127-205; a.m.f. v.dğr., *Khalaj Materials*, Bloomington 1971; Clauson, *Dictionary*; Zemaşerî, *Mukaddime'tü'l-edeb* (haz. Nuri Yüce), Ankara 1988; Ebû Hayyân el-Endelüsî, *Kitâbü'l-İdrâk* (nşr. ve trc. Ahmet Caferoğlu), İstanbul 1931; V. Thomsen, "Déchiffrement des inscriptions de l'Orkhon et de l'Iénissei, notice préliminaire", *Bulletin der Dänischen Akademie*, Copenhagen 1893, s. 285-299; J. Deny, *Grammaire de la langue turque (dialecte Osmanli)*, Paris 1921; (Türkçesi: Ali Ulvi Elöve, *Türk Dili Grameri: Osmanlı Lehçesi*, İstanbul 1941); J. Németh, *Die Inschriften des Schatzes von Nagy-Szent-Miklós*, Budapest 1932, s. 1-85; K. Grönbech, *Der türkische Sprachbau I*, Kopenhagen 1936, s. 1-182; a.m.f., *Codex Cumanicus*, Kopenhagen 1936; Besim Atalay, *Divânü lûgât-it-Türk Dizini "Endeks"*, Ankara 1943; J. Benzing, *Einführung in das Studium der altaischen Philologie und der Turkologie*, Wiesbaden 1953, s. 61-131; O. Pritsak, *Die bulgarische Fürstenliste und die Sprache der Protobulgaren*, Wiesbaden 1955, 1-102; a.m.f., "Das Kiptschakische", *Ph.TF*, I, 74-87; Ahmet Caferoğlu, *Türk Dili Tarihi*, İstanbul 1958-64, I-II; *Ph.TF*, I-II, tür.yer.; J. Eckmann, "Das Tschaghataische", a.e., I, 138-160; A. von Gabain, "Die Sprache des Codex Cumanicus", a.e., I, 46-73; a.m.f., *Alt-türkische Grammatik*, Wiesbaden 1974, s. 9-41; Muharrem Ergin, *Türk Dil Bilgisi*, İstanbul 1962; J. R. Krueger, *Yakut Manual*, The Hague 1962; Saadet Çağatay, *Türk Lehçeleri Örnekleri*, Ankara 1963-64, I-II; A. Dilaçar, *Türk Diline Genel Bir Bakış*, Ankara 1964; Yazıcı Naradov, *SSSR II: Tyurskie Yaziki*, Moskva 1966; Talât Tekin, *Ana Türkçede Aslı Uzun Ünlüler*, Ankara 1975; a.m.f., *Tuna Bulgarları ve Dilleri*, Ankara 1987, s. 12-42; a.m.f., "A New Classification of the Chuvash-Turkic Languages / Türk

Dil ve Dialektlerinin Yeni Bir Tasnifi", *Erdem*, V/13, Ankara 1989, s. 129-139, 141-168; Şinasi Tekin, "Eski Türkçe", *TDEK*, s. 142-192; F. S. Hakimzianov, *Yazık Epitafiy Voljskih Bulgar*, Moskva 1978, s. 1-207; Mehmet Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatı Tarihi* (haz. Orhan F. Köprülü – Nermin Tekin), İstanbul 1981, s. 198-206; a.m.f., "Çağatay Edebiyatı", *İA*, III, 270-323; J. Faensen, *Sprachen in der UdSSR*, Osnabrück 1983; Ali Fehmi Karamanlioğlu, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara 1994; Nuri Yüce, "Hârizm Türkçesi", *Türklere* (nşr. Hasan Celal Güzel v.dğr.), Ankara 2002, V, 793-803; a.m.f., "Çuvaşlar", *TDAY Belleten* 1994 (1996), s. 205-229; a.m.f., "Türk Dilinin Ural-Altay Dilleri Arasındaki Yeri", *İA*, XII/2, s. 445-456; a.m.f., "Türk Dili ve Lehçeleri", a.e., XII/2, s. 468-530; a.m.f., "Oğuzca", *DİA*, XXXIII, 323-325; M. Erdal, *A Grammar of Old Turkic*, Leiden 2004; Timur Kocaoğlu, *Karay: The Trakai Dialect*, München 2006, s. 1-37; *Türk Lehçeleri Grameri* (ed. Ahmet B. Ercilasun), Ankara 2007; Ahmed Zeki Velidi [Togan], "Hârizm'de Yazılmış Eski Türkçe Eserler", *TM*, II (1928), s. 315-345; Abdülkadir İnan, "XIII-XIV. Yüzyıllarda Mısır'da Oğuz-Türkmen ve Kıpçak Lehçeleri ve 'Hâlis Türkçe'", *TDAY Belleten* (1953), s. 53-71; Reşit Rahmeti Arat, "Türk Şivelerinin Tasnifi", *TM*, X (1953), s. 59-139; Necmettin Hacıminoğlu, "Hüsrev ü Şîrin", *DİA*, XIX, 56.

NURİ YÜCE

Âzeriler. Âzerî Türkçesi. Türkçe'nin Oğuz grubunda yer alan Batı Türkçesi'nin iki büyük kolundan biridir. Kafkasya'nın bazı kısımları, Kuzey Azerbaycan, İran'ın bazı bölgeleri, Doğu ve Güney Anadolu, Irak ve Suriye dolaylarında XIII. yüzyıldan sonra teşekkül etmeye başlamıştır. Zamanla yazı dili şeklinde gelişen Oğuzca'nın bu koluna Azerbaycan Cumhuriyeti'nin resmî dili olması dolayısıyla Azerbaycan dili veya Azerbaycanca dendiği gibi Âzerî Türkçesi adı da verilmektedir. Âzerî Türkçesi'nde genellikle Arap alfabesi kullanılmıştır. Ancak Kuzey Azerbaycan'da 1922'den itibaren kısmen ortaya çıkan Latin harfleri, Bakü Türkoloji Kurultayı'nın (1926) ardından 1929 yılı başlarında resmen kabul edilmişse de 1939 yılı sonlarında Sovyet etkisiyle Kiril alfabesine geçilmiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilânından sonra (1992) Latin alfabesi resmen yürürlüğe girmiştir.

Azerbaycanlı bazı ilim adamları Âzerî Türkçesi'nin başlangıcını Oğuzlar'ın bölgeye gelmesinden önceki dönemlere kadar götürseler de bu aslında Oğuzca'nın yazı dili halini almasından evvel Horasan kültür çevresinde geçirdiği bir hazırlık devresi olarak kabul edilebilir. Günümüzdeki şekliyle Âzerî Türkçesi yazılı eserlerini XIV. yüzyıldan itibaren vermeye başlamıştır. Yazı dilinin ağırlık merkezini ilk yüzyıllarda Güney Azerbaycan (Tebriiz) teşkil ederken 1813'ten sonraki Rus istilâsının ardından

